

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ДЕМОКРАТІЇ

УДК 321.728

Фісун О.А.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

РЕСПУБЛІКА ЗАРАДИ СПІЛЬНОГО МАЙБУТНЬОГО: ДИЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ТРАНЗИТУ

Стаття присвячена аналізу проблеми українського конституційного реформування в широкій теоретичній порівняльній перспективі. Особливу увагу приділено стратегіям побудови республіки в умовах інверсійної логіки українського демократичного транзиту, а також особливостям конституційного дизайну держави-нації versus нації-держави.

Ключові слова: республіка, конституційний транзит, держава-нація, нація-держава.

Фисун А.А.

РЕСПУБЛИКА РАДИ ОБЩЕГО БУДУЩЕГО: ДИЛЕММЫ УКРАИНСКОГО КОНСТИТУЦИОННОГО ТРАНЗИТА

Статья посвящена анализу проблемы украинского конституционного реформирования в широкой теоретической сравнительной перспективе. Особое внимание уделяется стратегиям построения республики в условиях инверсионной логики украинского демократического транзита, а также особенностям конституционного дизайна государства-нации versus нации-государства.

Ключевые слова: республика, конституционный транзит, государство-нация, нация-государство.

Fisun O.

REPUBLIC FOR COMMON FUTURE: DILEMMAS OF UKRAINE'S CONSTITUTIONAL TRANSITION

The article is devoted to the problem of Ukraine's constitutional reform in theoretical and comparative perspective. Special attention is paid to the strategies of republic building in inverse Ukraine's transition to democracy, and constitutional design's peculiarities of state-nation versus nation-state.

Key words: republic, constitutional transition, state-nation, nation-state.

Проблема конституційного транзиту в Україні ставить перед нами ряд фундаментальних теоретичних і практичних питань, що чекають свого вирішення. Яке суспільство ми прагнемо побудувати? До якого виду демократії ми прагнемо, і взагалі, що ми маємо на увазі, коли вживаємо такі поняття, як „демократія”, „нація”, „конституційна держава”? Адже кожне з них відрізняється не тільки багатозначністю, але й зв'язком з безпосереднім історичним контекстом свого виникнення, на який ми часто не звертаємо уваги, намагаючись знайти їх об'єктивний зміст і субстанціональну сутність.

Кожне із вищеназваних понять було своєрідним історичним експериментом з вирішення кардинальних конфліктів свого часу й кожне з них пропонувало свою модель деполітизації існуючих соціальних розмежувань і розколів (станових, релігійних, класових, геополітичних). У цьому контексті, кожне з них у момент свого історичного виникнення (я говорю про європейську історію Нового часу) виступало альтернативою внутрішнім громадянським війнам і пропонувало певне бачення спільного майбутнього. Так, спробою примирення гострих релігійних протиріч був, у певному сенсі, вестфальський проєкт територіальних держав, у XIX ст. спробою примирення соціально-класових проти-

річ виступав проект нації, у якому на другий план відходять класові, релігійні та регіональні протиріччя. „Демократія”, „нація”, „конституційна держава” стали породженнями виснажливих раундів конфлікту та протистояння, що призвели до стану пата (і знищення до 1/3 європейського населення), у межах якого перед страхом взаємного знищення відбувалося перевизначення політиї, тобто принципів заснування співтовариства, а також політики включення/виключення та проведення кордонів. Згадаємо в цьому сенсі парадоксальну тезу С. Гантінгтона про те, що „здатність еліт до компромісу створює можливість демократії, а схильність еліт до помсти створює її необхідність для самої еліти” [1, с. 212], що вказує на те, що демократія в дійсності це не тільки метод визначення переможця (як припускається економічною концепцією демократії), але й, у першу чергу, надання гарантій „невиключення” переможеним. Ще більшою мірою це відноситься до понять „нація” та „конституційна держава”. У більш широкому сенсі, якщо використовувати мову теорії соціального вибору, вони стали прикладом гри з ненульовою сумою, у якій виграють всі учасники, а витрати порушення (або виходу) були незіставні із сукупним благом, що отримували всі.

Розглянемо, яким чином, і за допомогою яких концептуальних конструктів ми намагаємося осмислити протиріччя та динаміку розвитку як українського, так і деяких інших пострадянських суспільств? Домінантною тенденцією їх аналізу є традиційна дихотомія „демократії й авторитаризму”, наслідком якої є істотні концептуальні перебільшення дослідників, а, подекуди, й теоретичні оксюмори, що свідчить про те, що дані конструкти не можуть бути адекватним ключем для дослідження. Схоластичний пошук боротьби демократичних і антидемократичних начал, зіткнення „добрих” та „поганих” політичних сил, „демократів” і „не демократів” давно вже не наближає нас до розуміння того суспільства, в якому ми живемо, як і не сприяє розумінню реального сенсу політичної боротьби, динаміки елітного протистояння та тенденцій політико-режимного розвитку пострадянських суспільств взагалі, і українського, зокрема. Суперечка про те, хто є демократом, а хто ні, заводять політичну науку в глухий кут, тому що накладаються схеми, які, на мою думку, просто „не працюють” в умовах української дійсності.

Вказані обставини різко підвищують необхідність пошуку інших, більш адекватних,

ракурсів аналізу політичного розвитку та демократизації, пов’язаних, зокрема, з досягненнями неовеберіанської школи політичного аналізу, що досить успішно переосмислила спадщину політичних і соціальних наук другої половини ХХ ст. Одним із шляхів заповнення теоретичних лакун та розробки нових напрямків вивчення демократизації може виступати дихотомія „демократії та неопатримоніалізму” (відкритого конкурентного доступу та приватного присвоєння публічно-політичної сфери), що завжди – у явному чи прихованому вигляді – була однією з головних проблемних тем як політичної теорії, так і порівняльної політології [2].

Imperium versus dominium

Для осмислення вказаних розходжень і пошуку адекватної теоретичної рамки аналізу значний вклад також може зробити теорія історичного інституціоналізму, що фокусує увагу на історичних послідовностях змін, принципових історичних „розгалуженнях” траєкторій соціально-політичного розвитку, факторах, що впливають на їх вибір. Справа в тому, що та або інша траєкторія розбудови національних держав, послідовність процесів бюрократизації, демократизації, індустріалізації значною мірою визначає формування тієї або іншої конкретно-історичної моделі взаємин громадянського суспільства й держави. Тут можна виділити суспільства, в яких раціональна бюрократизація передувала процесам демократизації, і суспільства, в яких бюрократизація та раціоналізація здійснюється після процесу демократизації. У першому випадку виникає стабільна партійно-парламентська система, в якій партії виступають формальними каналами артикуляції інтересів громадян, у другому випадку замість партій виникають політичні інститути скоріше неформального типу, що ґрунтуються на патронажі й клієнтарному „обміні лояльністю та прихильністю”.

З погляду історичної послідовності розвитку ми маємо **інверсійну** логіку українського політичного транзиту; одним з елементів цієї інверсійної логіки є те, що інститути демократії й, у першу чергу, інститути електоральної демократії, в нас почали працювати до здійснення раціонально-бюрократичної трансформації держави, до побудови апарата сучасної держави, що виникає в період раннього Нового часу на Заході, де вже **після** цього наприкінці ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. відбувається демократизація бюрократичних структур правління та виникають режими поліархії, що передбачають відкритий

конкурентний ринок політико-економічних інтересів.

Одним із найважливіших аспектів нової моделі владних відносин, що почала складатись (на основі якої згодом став можливим процес демократизації), є формування відмінності між поняттями „влада” й „володіння”, що виникає в давньоримському праві та переосмислюється й реформується теоретиками *scientia politica* раннього Нового часу. Влада як сукупність верховних примусових повноважень (*imperium*) відокремлюється від панського володіння даною територією як своєю приватною власністю (*dominium*). Влада перестає розглядатись як приватна власність (домен, вотчина) правителя, а володіння земельним простором (територіальний суверенітет) відокремлюється від влади над людьми. Як пише Н.В. Устрялов, „казні, як і приватним особам, можуть належати ділянки землі за правом власності. Але право власності є приватним правом, а панування держави над територією має публічно-правовий характер: не *dominium*, а *imperium*, тобто влада наказувати” [3, с. 80-81]. У цьому сенсі поняття *dominium* пов’язується з управлінням державою як своєю приватною власністю (*patrimonium*) та протиставляється політичній владі як вираженню принципово іншого типу публічно-владного (політичного) суверенітету. Відділення владних публічних повноважень від приватних прав патримоніального типу, верховної влади (*imperium*) над територією від приватної сфери патримоніального панування (*dominium*) стає важливою передумовою розвитку ідеї республіки, тобто впровадження політики й побудови держави як деякої „спільної справи”, а не „приватного володіння” окремих груп або сегментів суспільства.

По суті, перехід до суспільства Модерну, що відбувався в період XV – XVIII ст., є складною трансформацією з усупільнення інститутів та побудовою республіканських механізмів, де посада й та або інша інституція перестає асоціюватися з управлінням як приватною вотчиною, управлінням як „приватною справою” або „своєю власністю”, а починає розглядатись як „спільна справа”. Мені здається, що цей республіканський елемент, що стверджує розуміння політики в якості „загального добра”, є тією ниточкою, що може вказати шлях розвитку України на найближчі 20 років. Завершення республіканської модернізації держави означає створення дієздатних інститутів (*state capacity*) у всіх секторах і сегментах життя, а також перетворення політики в інструмент розвитку

всіх, а не окремих корпоративних, сегментних, соціальних, регіональних та інших сил суспільства.

Відповідно, з погляду даної порівняльно-історичної перспективи, ми можемо намалювати контури *реалістичного* розуміння логіки сучасного політичного розвитку України, що інакше структурує динаміку політичної конкуренції – не як боротьби (ліберальних) демократів і (авторитарних) недемократів, а як боротьби прихильників і супротивників республіки: з одного боку, тих хто бачить політику як спосіб здобутку ренти та створення монополій (не тільки політико-економічних, але й соціокультурних) на основі включення „своїх” і виключення „чужих”, з іншого – тих, хто розуміє її як публічний процес вироблення „загального добра”, що виражається формулою „що стосується всіх, повинне бути й схвалено всіма”. Різниця двох підходів полягає в відмінному розумінні онтології політики й сенсу свободи/порядку: як (ліберального) не-втручання в першому випадку, і як (республіканського) не-панування в другому. Трагедія „наукового лібералізму” полягає в тому, що „не-втручання” за відсутності республіки обертається „правом найсильнішого”, а реалізація публічної влади (*imperium*) змінюється на однобічне панування, що розуміється як *володіння, dominium*.

Мова йде про політико-економічну революцію, подібну до тих перетворень, що проходила Європа на початку Нового часу, коли постало питання про права буржуазного „третього стану” і гарантії прав власності. „Третій стан” зажадав переформатування всієї архітектури держави й включення його інтересів у структуру функціонування політичної системи. Політики пізнього Середньовіччя, що досягли досить високого рівня економічного розвитку, провели революцію, яка полягала в зміні політичного капіталізму моделлю раціонального капіталізму, що ґрунтувався на прийнятті спільних правил гри. Політична сфера є, з даної точки зору, спільною сферою, вона не може бути колонізованою приватними інтересами, не може бути поставлена на службу приватних інтересів. Одне з невирішених завдань українського розвитку саме й полягає у відмові від моделі політичного капіталізму (*crony capitalism*, капіталізму родичів та друзів), який ґрунтується на ідеї преференцій для секторів, що отримують ренту, і перебудови її на модель включення всіх, що не передбачає побудову ієрархічного „допуску” до ресурсів, привілеїв, імунітету від закону й т.ін.

Парадокс демократії за відсутності „республіки” полягає в тому, що громадяни держави, які *де-юре* є рівними, *де-факто* виявляються нерівними, оскільки вони стратифіковані по різних статусних групах, що мають різні політичні, культурні й економічні можливості. Як наслідок, держава ХХІ століття фактично є багатоукладною системою, де є тонкий шар просунутих секторів економіки, величезний сектор економіки епохи „вугілля й сталі” з відповідними методами феодально-індустріальної організації не тільки праці й бізнесу, а й політики, а також галузі широкого позаекономічного трудового примусу й навіть *де-факто* кріпацького й рабовласницького укладу.

Нація-держава або держава-нація?

Існує певне протиріччя, що фіксується, наприклад, у політичній філософії, між універсальними принципами лібералізму та концептами демократії, зокрема поняттям „народ” та визначенням меж „демосу”. Хто входить у поняття „народ”? Які критерії встановлюються для визначення меж „народу”? Концепція „республіки” не просто передбачає концепцію нації (політичну або громадянську), що „включає”, але й пересмислює політичні принципи функціонування української держави, а також задає нові імперативи конституційного реформування політичної системи України.

Мається на увазі те, що, можливо, Україна являє собою приклад специфічного шляху побудови нації та держави, що комбінує риси нації-держави й держави-нації. Мова йде про евристичні можливості концепції професора Колумбійського університету А. Степана, який розрізняє націю-державу, що виникає в межах відносно гомогенних у культурному сенсі територій, та державу-націю, що відрізняється національно-культурним розмаїттям [4; 5]. Різниця зазначених ідеальних типів полягає у виборі різних засобів розбудови демократичного суспільства: через культурну гомогенізацію й унітарну державу (збіг культурної й політичної спільності) *versus* визнання соціокультурного розмаїття та відображення гетерогенності в інституціональному дизайні політичної системи. Класичними прикладами націй-держав є Японія, Португалія, скандинавські держави, до не-класичних випадків держав-націй А. Степан відносить, наприклад, Іспанію, Індію, Бельгію, Канаду.

Концепція А. Степана та його співавторів підіймає фундаментальні питання формування сучасних держав і націй, змушує нас переглянути багато сталих догм та стимулює

подальші дослідження. Справа в тому, що між двома ідеальними полюсами перебуває велика кількість проміжних за своїм соціокультурним складом держав, що формувалися із частин різних імперських проєктів, рекомбінуючи в складних сполуках частини зон ядра, напівпериферії та колишньої колоніальної периферії, а іноді відразу декількох із них. Україна також відноситься до даної групи, оскільки нинішня територія держави фактично є комбінацією частин трьох різних імперських проєктів: російського, австро-угорського та османського. Що обумовлює вибір або французької унітарної моделі побудови нації-держави, або медісоніанське експериментування з різними інституціональними формами (федералізмом, консолідаційною демократією, двопалатністю й т. ін.), які сприяють демократичному представництву всіх соціетальних частин політичного співтовариства?

Сучасна порівняльна макроісторична соціально-політична теорія доходить висновку про те, що, хоча вибір визначається сполученням безлічі факторів, ключовим є геополітичний контекст, насамперед, умови військово-політичної конкуренції в міжнародній системі, що визначають як конкретні історичні шанси виживання тих або інших політич у даних кордонах, так і можливості реалізації того або іншого проєкту національної інтеграції. Такий напрямок вивчення процесів європейського *state-building* представлено працями Ч. Тіллі, С. Роккана, Р. Коллінза, І. Валлерстайна, М. Манна, які наголосили на значенні геопросторової (гео-економічної, військово-політичної) організації Європейського континенту та її визначальний вплив на формування тієї або іншої траєкторії національного будівництва (див., напр.: [6; 7; 8]). Так, з одного боку, Франція демонструє національно-державної уніфікації досить гетерогенної в соціокультурному відношенні території (де альтернативними центрами націєбудівництва були Аквітанія, Прованс, Бургундія), у той час як здійснення подібної політики в Німеччині (з боку, наприклад, Пруссії, Баварії, Австрії) виявилось історично неможливим і породило, в остаточному підсумку, інші форми державності.

У своєму невеликому блискучому есе „Чи існує в дійсності Індія” І. Валлерстайн пропонує здійснити невелику розумову операцію: уявіть, що в період 1750-1850 рр. Британія колонізувала б територію Імперії Великих Моголів, назвавши її Гіндустаном, а Франція – південну (переважно дравидську) частину сучасної Республіки Індія, назвавши

її Дравидією? „Чи вважали б ми сьогодні після цього, що Мадрас був споконвічною „історичною” частиною Індії? Використовували б ми взагалі це слово Індія? – ставить запитання І. Валлерстайн. – „Я вважаю, що ні. Замість цього вчені з усього світу, ймовірно, строчили б пухкі томи, які доводять, що з незапам’ятних часів Гіндустан та Дравидія були двома принципово різними культурами, народами, цивілізаціями, націями або якимось інакше відрізнялись яким-небудь іншим чином”. На думку І. Валлерстайна, те, що „трапилось у віддаленому минулому, завжди є наслідком того, що відбулось у недавньому минулому. Сьогодення визначає минуле, а не навпаки, як намагаються переконати нас існуючі логіко-дедуктивні аналітичні схеми” [9, с. 3-4]. Інакше кажучи, в історичному минулому завжди існував цілий спектр можливих альтернативних варіантів формування як модерних націй, так і кордонів сучасних національних держав: Аквітанія або Бургундія замість Франції, Іллірія або Дунайська конфедерація на Балканах і т.ін. Якою би була політична карта й „історія Європи”, якби геополітичні умови сприяли б успіху Анжуйської імперії Генріха II Плантагенета або Бургундського герцогства Карла Сміливого?

Крім того, існує ще одна немаловажна обставина, що вказує на актуальність ідеї держави-нації для України. Нещодавні роботи М. Манна продемонстрували фундаментальний взаємозв’язок уніфікуючого „французького” проекту гомогенних націй (і демократії як її політичного вираження) з етнічними чистками й геноцидом по відношенню до тих, хто не включаються та/або соціальних, регіональних та етнічних сегментів, що опираються [10]. Геополітичне „вікно можливостей” для формування гомогенних проектів націй-держави в Центральній-Східній Європі (ЦСЄ) відкривалося після першої світової війни (класичним прикладом є створення національних держав на території колишньої Австро-Угорської імперії), потім після другої світової (наприклад, зі зміною польських кордонів у західному напрямку, що передбачало висилку німецького населення й перевідтворення історії цих територій як споконвічно польських земель), що, в остаточному підсумку, призвело до виникнення таких однорідних націй-держав, як Польща, Угорщина, з одного боку, й (за цими ж геополітичними обставинами) успішне збереження таких гетерогенних держав, як Югославія, Чехословаччина, Румунія – з іншого. Розпад соціалістичної системи відкрив можливість

для військово-силової „національно-державної” переконфігурації дуги нестабільності на Балканах та Закавказзі (балканські й кавказькі війни 1990-х років), а також реалізації проектів націй-держав у Чехії, Словаччині й країнах Прибалтики. Однак, за тими самими геополітичними (і військово-політичними) обставинами політика побудови унітарних націй-держави не змогла реалізуватись в нових гетерогенних державах ЦСЄ – Україні, Білорусі й Молдові, де її здійснення вимагало розколу держави по лініях соціокультурних розмежувань й неминучого воєнного втручання сусідніх Great Powers (як це відбулося у випадку Молдови/-Придністров’я). В умовах нинішньої міжнародної системи й тих обмежень, які вона накладає на внутрішню політику держав – у вигляді як *soft*, так і *hard power*, – реалізація унітарної „французької моделі” нації-держави в чистому виді, як показує А. Степан, без тих або інших елементів політики держави-нації, в Україні є практично неможливою.

Таким чином, концепція держави-нації як елемента українського республіканського проекту ставить серйозні виклики перед вітчизняною політичною й інтелектуальною елітою, змушуючи переглянути сталі, начебто звичні уявлення. Секрет „республіки” як форми політиці полягає в тому, що вона виникає не навколо спільного історичного минулого, а навколо спільного бачення майбутнього. Про це чітко й ясно писав більш ніж 80 років тому в праці „Повстання мас” видатний іспанський мислитель Х. Ортега-І-Гассет. Національна держава, на його думку, аж ніяк не виникає на підставі „спільності історичного походження, мови й території проживання”, а, скоріше, вона є трансценденцією вищезазначених принципів, коли „люди, не об’єднані родинними зв’язками, змушені співіснувати разом” [11, с. 196 і далі]. На його думку, „нам не залишається нічого іншого, як раз і назавжди розвінчати хибне уявлення про національну Державу й привчити себе до думки, що насправді ці три причини, які, здавалося б, лежать в основі створення Держави, є найбільшою перешкодою, яку довелося перебороти у своєму розвитку ідеї державної єдності” [Там само, с. 204]. Навпаки, стверджує Х. Ортега-І-Гассет, національна держава „це абсолютно нова спільність людей, що у праці сьогоднішнього дня кує своє майбутнє. У Державу нас поєднує не те, чим ми були вчора, а те, що ми будемо будувати спільними зусиллями завтра” [Там само, с. 207].

Конституційний транзит в умовах держави-нації

Можна спробувати окреслити проблеми сьогоденної Конституції, і з'ясувати, чи полягають вони в конституційно-юридичних факторах, чи вони обумовлені інверсійною динамікою політичного розвитку? Мені здається, що в умовах держави-нації, а не нації-держави, не можуть ефективно працювати механізми класичної демократії мажоритарного типу (як у парламентській версії, так і у версії чистого президенціалізму). Чому? Тому, що воно в умовах безлічі соціальних розмежувань припускає виникнення багато-сегментного суспільства, де немає єдиного поділу, як у Європі, на правих і лівих, які по черзі змінюються при владі. Праві знижують податки й згортають державні програми, а ліві підвищують податки й розширюють втручання держави – так ця система працювала в післявоєнний період.

Україна має додаткову кількість соціальних розмежувань саме тому, що вона не є класичною нацією-державою, а є державою-нацією, що складається з декількох соціокультурних частин, що раніше входили до складу різних імперських проектів. Це означає ускладнення коаліціювання й, в остаточному підсумку, неможливість демократичним чином визначати переможця, тому що переможці й переможені отримують приблизно рівну кількість голосів, і виникає ситуація конституційного глухого кута та/або політичного пату. Вихід полягає в зверненні основних гравців до параконституційних практик. Якщо ми подивимося на вирішальні моменти сучасної політичної історії України, то побачимо, що політична машина починала працювати тільки тоді, коли відбувалася відмова від формальних конституційних норм, починаючи з прийняття Конституції 1996 р., переголосування другого туру президентських виборів 2004 р. і формування правлячої коаліції після президентських виборів 2010 р. Тобто тільки після відмови від формальних конституційних правил (у межах яких прийняття рішень виявлялося неможливим) політична система починала працювати. Чи повинні ми змиритися з такою її особливістю, і, при пробуксуванні, періодично до неї звертатись, чи ми можемо спробувати змінити її у бік більшої дієвості? Тут велику роль відіграє конституційний транзит і інституціональний дизайн політичної системи, що працює не на продукування конституційних глухих кутів, а на їхнє вирішення та запобігання.

Чи є це унікальною українською особливістю, або є певні історичні паралелі? Насправді, Європа також так чи інакше вирішувала подібні проблеми. В остаточному підсумку зазначені протиріччя, що були властиві багатьом європейським парламентським демократіям, особливо у міжвоєнний період в 1920-1930 рр. та післявоєнне відновлення 1950-1960 рр. (наприклад, „режим асамблеї” III Республіки у Франції, домуссолінівська Італія, „режим партій”/партократія IV Республіки у Франції, післявоєнна Італія до 1993 р.), були вирішені за рахунок пошуку оригінальних конституційних рішень у самій формі правління та/або відходу від „чистої” пропорційності до менш пропорційних виборчих систем, що дозволяли чіткіше визначити переможця й знижували кількість коаліційних партнерів.

Потрібно, насамперед, зазначити перехід від пропорційних виборчих систем до різних варіантів змішаної (як це відбулося, наприклад, у Німеччині, де пропорційна частина була поєднана з мажоритарною, або в Італії в 1990-і рр.), або двотурової системи виборів (Франція). Другий шлях – це посилення повноважень голови держави, створення конституційних гібридів, наприклад, підвищення ролі президента (Франція, Фінляндія) або президенціалізації посади прем'єра (Великобританія, Німеччина, Італія). Класичним прикладом є конституційне експериментування Ш. де Голля у Франції – створення напівпрезидентської V Республіки, що складається з двох моторів: президента, що обирається всенародно, і парламенту. Коли президент має більшість в асамблеї, система працює як президентська, коли не має – як парламентська. Третій шлях – розвиток бікамералізму та/або серйозне поширення прав регіонів (Німеччина, Іспанія, Італія, Франція). Бікамеральна структура парламенту дозволяє зрівноважити нестабільність нижньої палати, врахувати розмаїття регіональних інтересів та „рівним” чином представляти великі й малі соціетальні одиниці (за рахунок різних способів обрання). Всі вказані рішення так чи інакше модифікують, тобто знижують, пропорційність результатів, створюючи можливість чіткого визначення переможця й формування правлячого кабінету.

Тут хотілося би наголосити потребу у відмові від так званого „конституційного фетишизму”. У дійсності мова йде про зміну „правил гри” у способах прийняття політичних рішень інституціональними вето-гравцями. Якщо міркувати послідовно, то що є президентська структура в остаточному

підсумку? Президентська структура є другою палатою парламенту, тільки чисельність цієї палати дорівнює одиниці, а порядок взаємин ґрунтується на асиметрії повноважень і неконгруентності формування, які варіюються в різних системах. Більше того, у деяких скандинавських державах після парламентських виборів парламент поділяється на дві частини: верхню й нижню палати. Коли ми мали змішану систему й два типи депутатів (одні обирались за партійними списками, а інші – мажоритарним чином), фактично був симетричний неконгруентний квазібікамералізм, оскільки повноваження депутатів обох типів були однаковими, а спосіб обрання – різним. Якщо ми зробимо цей статус неоднаковим за допомогою інституціонального розведення їх повноважень, ми отримаємо варіант бікамеральної структури. Мова йде про конституційний інжиніринг та продукування нових інституціональних правил взаємодії вето-гравців, де нижня палата могла б обиратися пропорційним чином, а верхня – відносною більшістю в одномандатних округах, третя (президентська) – відносною більшістю у дві тури.

З бікамералізмом чи без нього, нижня палата повинна обиратися не за загальнонаціональним списком, а за регіональними списками (це дає зниження пропорційності, оскільки місця розподіляються не серед великої кількості депутатів, а в рамках 10-30 осіб) та/або змішаною системою з багатомандатними округами. Це сприяло б вирішенню багатьох проблем, зокрема: 1) дозволило б за рахунок зниження пропорційності чіткіше визначати переможця та/або коаліцію переможців, 2) посилило б взаємозв'язок депутата з виборцем, 3) за рахунок „механічного” ефекту виборчої системи підвищило б реальний виборчий поріг до 7-15%, що сприяло б формуванню стабільної партійної системи з декількох великих партій.

Таким чином, уявляється, що в умовах інверсійного транзиту й неможливості побудови нації-держави, неминучим є конституційне експериментування – пошук вирішення протиріч, закладених, у тому числі, Конституцією як варіанту 1996 р., так і варіанту 2004 р. І в тому, і в іншому випадку мова йде про пом'якшення негативних рис напівпрезиденталізму, особливо помітних в умовах слабкої партійної системи. Тільки у випадку Конституції Кучми ми мали суперпрезидентську республіку, а у випадку 2004 р. – прем'єр-президентську. Фактично мова йде про певний маятникподібний рух, коли інтереси політичних еліт та великих політич-

них інвесторів полягають у зниженні вартості президентського призу й більш кооперативному розподілові виграшу. Система від суперпрезидентської моделі рухається до прем'єр-президентської, коли виникають дві конкуруючі вертикалі. Потім починається зворотний рух у бік суперпрезидентської республіки. У цьому маятникподібному русі й полягає суть нинішнього політичного моменту, коли, після реставрації Конституції 1996 р., в 2010 р. почався зворотний рух маятника у бік суперпрезиденталізму.

Такі деякі міркування з приводу, контексту й умов сучасного конституційного розвитку України, що можуть стати основою для подальших дискусій, висловлень як „за”, так і „проти”, оскільки ми намагаємося знайти нові варіанти вирішення проблеми, вийти за рамки того, що вже пропонувалося. Для цього необхідно не тільки переосмислення конституційно-юридичного формату, але й загального політичного контексту розвитку нашої держави, тому що саме це дозволить створити правильну перспективу й піти від непрацюючих формул і теоретичних схем, які вже довели свою неефективність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валлерстайн І. Существует ли в действительности Индия? / Иммануил Валлерстайн; Пер. с англ. А. Фисун // Логос. – 2006. – №5(56). – С. 3-8.
2. Ортега-и-Гассет Х. „Дегуманизация искусства” и другие работы. Эссе о литературе и искусстве: Сборник / Хосе Ортега-и-Гассет; Пер. исп. – М.: Радуга, 1991. – 639с.
3. Роккан С. Измерения процессов формирования государства и создания нации: возможная парадигма для исследования вариаций в пределах Европы / Стейн Роккан // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 3. – Харьков: Константа, 2005. – С. 182-217.
4. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990-1992 гг. / Чарльз Тилли; Пер. с англ. Т.Б. Менской. — М.: Территория будущего, 2009. – 360с.
5. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / Фисун А.А.; ХФ НИСИ. Харьков: Константа, 2006. — 352с.
6. Устрялов Н.В. Элементы государства / Устрялов Н.В. // Политическая наука. – 2000. – № 2. – С. 76-117.
7. Huntington S.P. Will More Countries Become Democratic? / Huntington S.P. // Political Science Quarterly. – 1984. – Vol. 99. – No.2. – P.193-218.
8. Mann M. The Dark-Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing / Mann M. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 580p.
9. Rokkan S. State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe / Rokkan S. – Oxford:

- Oxford University Press, 1999. – 440p.
10. Stepan A. Comparative Theory and Political Practice: Do We Need a ‘State-Nation’ Model as Well as a ‘Nation-State’ Model? /. Stepan A. // Government and Opposition. – 2008. – Vol. 43. – No.1. – P. 1-25.
11. Stepan A., Linz J., Yadav Y. The Rise of “State-Nations” / . Stepan A., Linz J., Yadav Y. // Journal of Democracy. – 2010. – Vol. 21. – No. 3. – P. 50-68.

УДК [321.7 : 329.12] : 321.74

Романюк О.І.

Харківська державна академія культури

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

У статті розглядається проблема становлення ліберальної демократії в умовах посткомунізму. На ґрунті аналізу перебігу посткомуністичних трансформацій, автор робить висновки про те, що важливими чинниками руху до свободи і демократії виступають характер соціально-економічних і соціально-політичних відносин докомуністичного періоду розвитку суспільства та зовнішньополітичний контекст трансформаційного процесу.

Ключові слова: ліберальна демократія, ліберальна держава, громадянське суспільство, переходи до демократії, посткомуністичні трансформації.

Романюк А.И

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕНИЯ ЛИБЕРАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ В ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ ОБЩЕСТВАХ

В статье рассматривается проблема становления либеральной демократии в условиях посткоммунизма. На основе анализа посткоммунистических трансформаций, автор делает вывод о том, что важными факторами движения к свободе и демократии выступают характер социально-экономических и социально-политических отношений докоммунистического периода и внешнеполитический контекст трансформационного процесса.

Ключевые слова: либеральная демократия, либеральное государство, гражданское общество, переходы к демократии, посткоммунистические трансформации.

Romanyuk O.

THE PROBLEM OF LIBERAL DEMOCRACY FORMATION IN POSTCOMMUNIST SOCIETIES

This article deals with the problem of liberal democracy formation in the frame of the postcommunism. The author draws a conclusion on the basis of the postcommunist transformations analysis, that the most important factors of liberty and democracy advance are the character of social-economic and social-politic relations in the precommunist period and foreign context of transformation process.

Key words: liberal democracy; liberal state, civil society, transits to democracy, postcommunist transformations.